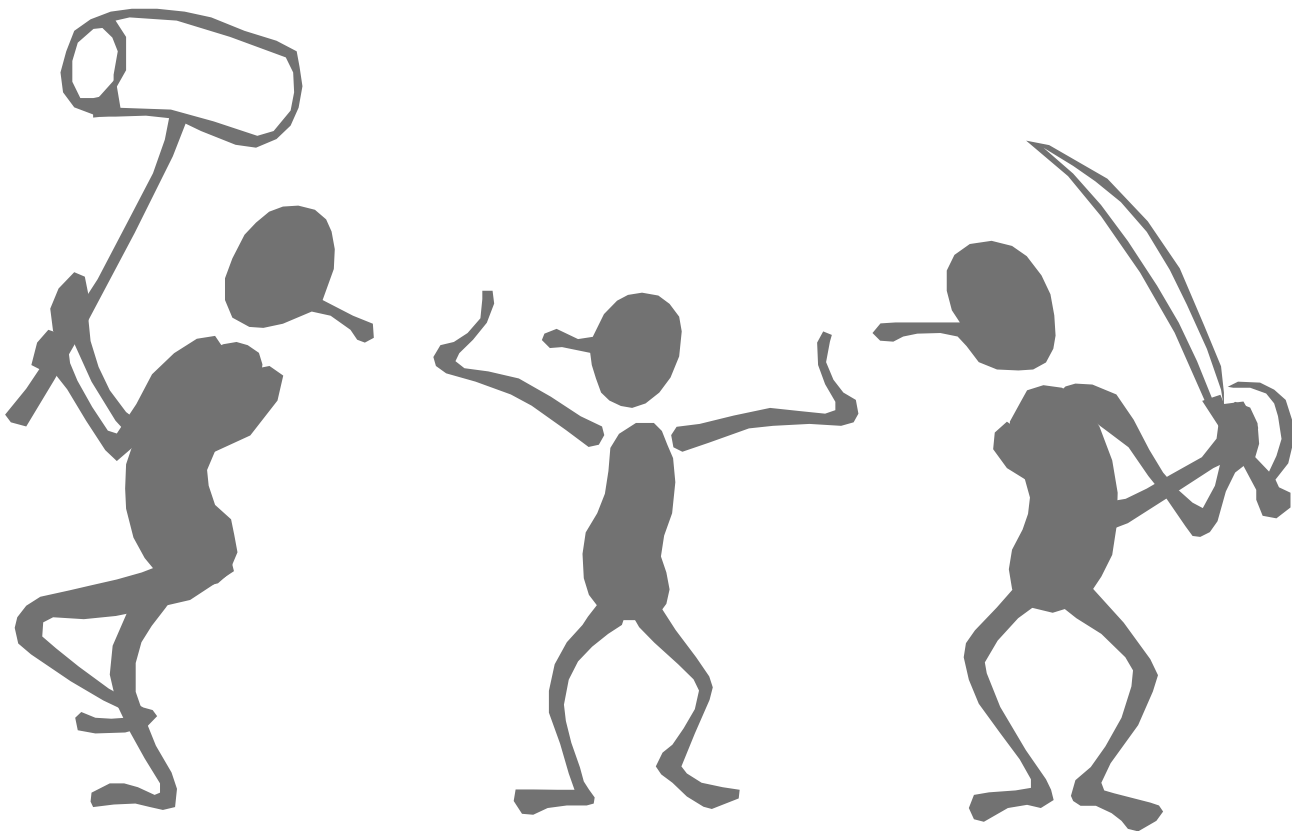

Pedagogische studiedag
GVBS Lembeke
14 oktober 1998

Relationele vorming op de basisschool

Lieven Coppens
Vrij PMS-centrum 2 - EEKLO

Voorwoord

Deze studiedag draagt als titel: *Relationele vaardigheden op de basisschool*. Ik heb de term *seksuele vaardigheden* bewust weggelaten. De seksuele vaardigheden zijn onlosmakelijk verbonden met de relationele vaardigheden. Ze apart vermelden wekt verkeerdelijk de indruk dat de relationele en seksuele vaardigheden twee afzonderlijke soorten zijn.

Een andere titel voor deze studiedag zou kunnen zijn: *Regel eerst de sociale vaardigheden, dan regelen de seksuele vaardigheden zich vanzelf*. Ik bedoel hiermee dat daar waar kinderen leren op een gezonde manier relaties aan te knopen met anderen, de seksuele vaardigheden even gezond ontwikkelen.

Het woord *relatie* komt van het Latijnse werkwoord *religere*. Dit werkwoord betekent *verbinden*. Wie een relatie heeft met iemand, weet zich met hem verbonden. Om je met iemand te kunnen verbinden, moeten er eerst een aantal voorwaarden vervuld zijn. Je moet je veilig voelen, je moet zelfvertrouwen hebben. Wie niet geleerd heeft zichzelf te vertrouwen, wie niet geleerd heeft anderen te vertrouwen, moet soms een heel moeilijke weg gaan om tot een relatie te komen. Meteen zijn dan ook twee belangrijke taken voor de basisschool vastgelegd.

De basis voor zelfvertrouwen wordt gelegd door een gestructureerde opvoeding. Daar waar kinderen meekrijgen wat mag en niet mag, daar waar kinderen voelen dat ze consequent aangepakt worden, kunnen ze in veiligheid hun eigen kennen en kunnen verkennen. Deze veiligheid legt de basis voor het zelfvertrouwen.

Nauw daaraan verwant is het vertrouwen in anderen. Men moet kunnen leven in de zekerheid dat de ander, de anderen het goed met je voorhebben. Men moet kunnen leven in de zekerheid dat de ander, de anderen je groter willen maken dan je bent en je niet willen kleineren. Meteen zien we dat dit vertrouwen ook inherent is aan het zelfvertrouwen, want een noodzakelijke voorwaarde voor het veiligheidsgevoel dat mensen doet groeien.

Het is niet de bedoeling de discussie van de-kip-of-het-ei opnieuw te voeren. Vertrouwen en zelfvertrouwen zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Ze zijn tegelijkertijd elkaars oorzaak en gevolg.

Lieven Coppens

Kijken naar dingen

Wat doen we eigenlijk als we naar iets kijken? Van zodra we iets zien, vormen we ons een oordeel: we interpreteren wat we zien. Eens we die interpretatie hebben, bekijken we alles verder door die bril: onze beeldvorming wordt door onze interpretatie vertekend. Vaak nemen we te weinig tijd om een helder beeld van een situatie te krijgen. We vergeten dat de eerste stap na de waarneming de beeldvorming moet zijn, en niet het oordeel. Het is immers een correcte beeldvorming die een juist oordeel mogelijk maakt.

De interpretaties die we vaak te vroeg geven, houden rekening met heel wat voorkennis die we reeds bezitten, zonder zich af te vragen of deze in die situatie wel relevant is. De beeldvorming daarentegen houdt rekening met alle omstandigheden die de situatie deden ontstaan. Juist deze beeldvorming kan er voor zorgen dat aangetoond wordt dat onze voorkennis in die welbepaalde situatie irrelevant is.

Voorbeeld

Het is niet omdat Jens door de band zeer agressief is, dat hij niet eens betrokken kan zijn bij een onvrijwillig ongeval op de speelplaats.

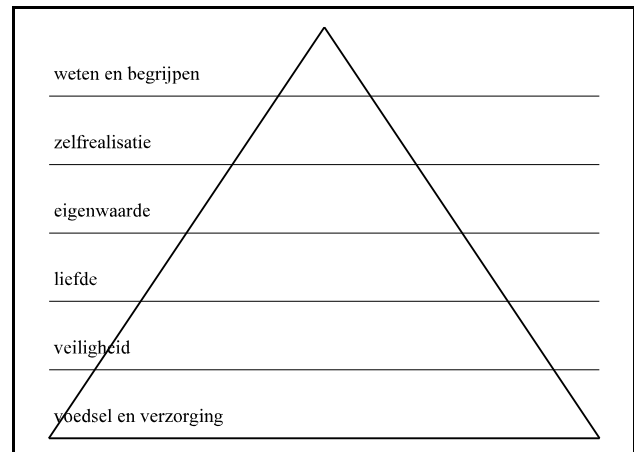
Zo ook vandaag. Laat wat er vandaag gezegd wordt, gewoon tot je doordringen. Neem de tijd om het van alle kanten te bekijken alvorens het aan te nemen of te verwerpen. Als het om relaties gaat, heeft iedereen een massa aan voorkennis. Het gaat dan over zowel positieve als negatieve voorkennis. Stel de oordeelsvorming uit tot een later moment. Met andere woorden: het is niet omdat iemand een zeshoek ziet, dat iemand anders er geen kubus kan in zien. Toch blijft de waarneming hetzelfde.

Ik en mezelf

1 Een beetje theorie: de behoeftenpiramide van Maslow

Om iets meer te kunnen zeggen over de manier waarop mensen in relatie staan met elkaar, moet ik eerst een woordje uitleg geven over de behoeften van mensen. Ik doe dit aan de hand van de behoeftenpiramide van Maslow¹.

Essentieel aan deze piramide is dat men maar naar een volgend niveau kan overgaan op het moment dat het onderliggend niveau, de onderliggende behoefte dus, vervuld is. Anders gezegd: een mens streeft er allereerst naar zijn fysiologische behoeften naar voeding en verzorging te bevredigen. Is dit gelukt, dan streeft hij naar veiligheid. Eens hij zich veilig voelt, wil hij bij iemand horen, wil hij liefde geven en krijgen. Op het volgende niveau wil hij een hoge zelfwaardering hebben.

Dit kan maar door een combinatie van zelfrespect, een gevoel van eigenwaarde en de waardering van anderen. Zijn al deze behoeften vervuld, dan wil de mens opnieuw meer: hij wil zichzelf realiseren. Wat hij kan zijn, moet hij ook zijn. Eens zover, wil hij nieuwe dingen kennen en begrijpen.

Belangrijk hierbij is ook de stelling dat, als één van de onderliggende niveaus plots bedreigd wordt, de persoon quasi onmiddellijk terugvalt naar dat behoeftenniveau: hij heeft dan geen energie meer over om aan de vervulling van de bovenliggende behoeften te werken. Anders gezegd:

- iemand die tekort heeft aan voedsel, maakt zich weinig of geen zorgen over zijn veiligheid;
- iemand die zich niet veilig voelt, zal zich weinig bekommeren om een liefdesrelatie;
- iemand die voelt dat hij nergens bijhoort, bouwt geen gevoel van eigenwaarde op;
- iemand die geen zelfrespect heeft, zal zelden pogen zichzelf te realiseren;
- iemand die zich nog niet gerealiseerd heeft wat in hem zit, brengt zelden de nieuwsgierigheid op om andere dingen te kennen en te begrijpen.

Ieder van ons kan zich binnen deze piramide situeren. Voor ieder van ons heeft deze pirami-

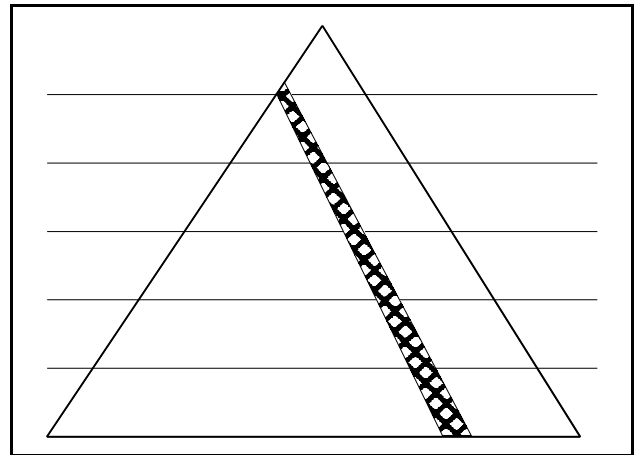
¹ MASLOW, A.H., Dominantie. Kerngeschriften over dominantie, eigenwaarde en zelfverwerkelijking, Lemniscaat, Rotterdam, 1977, pp. 187-199.

de een ander inkleuring. Ieder van ons kan zich zelfs op een ander niveau situeren. Alleen staan we daar te zelden bij stil. Ergens is dat normaal: naarmate de onderliggende, onmiddellijke behoeften ingevuld worden, kunnen we ons op meer dingen tegelijk richten. Niet dat de hogerliggende behoeften niet aanwezig zijn, ze zijn gewoon minder dominant.

Om even bij deze piramide stil te staan, een kleine opdracht. Geen opdracht waarvan de resultaten aan elkaar moeten meegedeeld worden. Gewoon een kleine verkenning bij jezelf:

- Opdracht

Ieder van jullie kan voor elk niveau een invulling geven van iets dat voor hem/haar daar zeer belangrijk is, iets dat eigenlijk niet mag wegvallen.

2 Kinderen en de behoeftenpiramide

Deze piramide geldt ook voor alle kinderen: in se is ze niet leeftijdsgebonden. Meer nog, bij jonge kinderen is deze piramide vaak veel duidelijker aanwezig dan bij volwassenen. Wanneer er immers iets niet lukt, tonen kinderen dat met heel hun lichaam, met heel hun zijn. Volwassenen redeneren veel dingen zeer rationeel weg.

Ook kinderen zullen maar tot relaties komen wanneer de onderste twee behoeften (voedselverzorging, veiligheid) beantwoord zijn. De behoefte *veiligheid* vraagt wel nog verduidelijking. Men spreekt van veiligheidsgevoel bij kinderen¹ als:

- hun wereld voorspelbaar is;
- hun wereld ordelijk is;
- hun ouders/opvoeders rechtvaardig zijn;
- hun ouders/opvoeders consequent zijn.

Een kind heeft immers behoefte aan een georganiseerde, gestructureerde wereld waarin er een zekere regelmaat of routine is waarop het kind op elk moment, ook in de toekomst, kan rekenen. Kinderen hebben grenzen nodig waarbinnen ze zich kunnen ontwikkelen. Een grenzenloos bestaan is voor de kinderen een hoogst onveilige situatie. Immers, wanneer je niet weet waaraan je je moet houden, heb je nooit de zekerheid of je iets goed of fout doet:

1 MASLOW, A.H., Dominantie. Kerngeschriften over dominantie, eigenwaarde en zelfverwerkelijking. Lemniscaat, Rotterdam, 1977, pp. 192.

wat vandaag verkeerd is, kan morgen goed zijn, en omgekeerd.

Hier blijkt dus al een belangrijke conclusie voor vandaag. Wil het kind zich kunnen ontwikkelen tot een persoon met zelfvertrouwen en zelfrespect, met andere woorden een persoon die zichzelf graag ziet, dan moet hij vanuit zijn omgeving, lees: bij andere mensen, lees in relaties, veiligheid vinden.

Krijgt een kind deze veiligheid, dan wordt het de kans geboden om zijn relationele vaardigheden te ontwikkelen. Het kind zal er naar streven om relaties aan te gaan met anderen, om bij een groep te behoren.

3 Het kind en zichzelf

Het kind moet op elke leeftijd, op elk niveau de kans krijgen zichzelf te leren kennen en waarderen. Het moet zichzelf kunnen ervaren als bijzonder, als uniek. Dit geldt niet alleen voor de uiterlijke kenmerken, maar ook voor de innerlijke, psychologische kenmerken.

Wil een kind een goede relatie opbouwen met zichzelf, dan moet het leren zijn kenmerken, van welke aard ook te aanvaarden en/of te vertrouwen. Iedere mens heeft zijn mogelijkheden, zijn gevoelens, zijn eigenheid. Een kind weet in het begin weinig af van wat goed of slecht is. Het is heel vatbaar voor opmerkingen van buitenaf. Wanneer het leert dat zijn gevoelens verkeerd zijn, zal hij deze niet meer vertrouwen, misschien zelfs gewoon onderdrukken. Wat denk je van deze uitspraken?

Gevoelsuitingen van kinderen (en ook van volwassenen) worden te vaak beantwoord met een waarde-oordeel. Een waarde-oordeel dat dan in veel gevallen nog negatief geladen is ook. Dit helpt kinderen allerm minst om met deze gevoelens om te gaan. Een waarde-oordeel leidt bijna nooit tot een leerervaring. Het kan ook anders.

Uit deze uitspraken leert het kind nadenken over zijn gevoelens, leert het ook dat deze gevoelens aanvaard worden, dat het goede dingen zijn.

Kortom, relationele opvoeding begint bij de persoon zelf, in zijn totaliteit: het kind leert te aanvaarden wat het kan, voelt en hoe het er uit ziet.

Ik en de ander

1 Inleiding

Wanneer we kijken naar onze relatie met een ander, dan zijn er drie mogelijkheden:

- ik alleen,
- ik met jou,
- ik tegen jou,

Deze drie mogelijkheden, zijn eigenlijk de drie momenten binnen een relatie waarbinnen er voortdurend kan gewisseld worden. Ik leg dit uit aan de hand van een model.

2 De axenroos

De axenroos is ontwikkeld door Nand Cuvelier en laat toe de verschillende relatiepatronen te situeren en te verklaren. Ik verklaar. Wat boven de middellijn van de cirkel staat, wijst steeds op een sterke positie, wat onder die middellijn staat, wijst steeds op een ondergeschikte positie. Het kwadrant links wijst op tegenkanting, het kwadrant rechts op samenhang. De kwadranten boven en onder wijzen op een naast elkaar leven. Als ik terugkom op de drie items van daarnet:

- ik alleen: bovenste en onderste kwadrant;
- ik met jou: rechter kwadrant;
- ik tegen jou: linker kwadrant.

Daarnaast zien we zes relatievormen. Deze vormen twee aan twee, gespiegeld over de middellijn van de cirkel, elkaars complement:

- aanvechten vraagt om weerstand en omgekeerd;
- geven vraagt om aannemen of vragen en omgekeerd;
- houden (ik kan het alleen, zonder de ander = actief) vraagt om lossen (het contact met anderen valt me te zwaar, ik onderga het = passief) en omgekeerd.

Deze axenroos is nog gedetailleerder, met name het rechter kwadrant *ik met jou*, wordt verder uitgesplitst:

- *geven* wordt uitgesplitst in:
 - leiden,

- zorgen,
- zich tonen.

- *aannemen of vragen* wordt uitgesplitst in
 - opkijken,
 - genieten,
 - volgen.

Opnieuw vormen deze patronen duo's:

- leiden vraagt om volgen en omgekeerd;
- zorgen vraagt om genieten en omgekeerd;
- zich tonen vraagt om opkijken en omgekeerd.

Om een en ander voor (jonge) kinderen toegankelijker te maken, heeft men die roos een vertaling gegeven aan de hand van dieren, dieren die elk symbool staan voor een bepaald relationeel gedrag.

Wie met de axenroos werkt, kan kinderen op relationeel vlak het volgende meegeven:

- inzicht krijgen in het gedrag van anderen;
- begrijpen hoe een bepaald gedrag een ander gedrag uitlokt;
- begrijpen hoe een bepaald gedrag een ander gedrag vraagt;
- inzicht krijgen in het eigen gedrag;
- leren dat een goed relationeel gedrag niets meer is dan het vlot en flexibel kunnen wisselen van de verschillende gedragspatronen.

Hieronder werk ik de drie verschillende relatiewijzen wat verder uit.

3 Ik alleen

Op sommige momenten blijft een kind op zijn eentje, zelfs met de anderen in de buurt. Het trekt zich terug en mijdt contact. Dit kan zijn omdat het zich even boven de anderen plaatst, in de zin dat het het alleen kan, dat het eventjes niemand nodig heeft. Kinderen gaan vaak zo intens op in hun activiteit dat ze heel weinig contact hebben met hetgeen rondom hen gebeurt. Aan de andere kant kan het het kind soms te veel worden om met anderen om te gaan. Het kruipt dan in zijn schelp, het stelt zich passief onder de anderen. Dit kan zijn uit angst, verlegenheid, verdriet, vermoeidheid, twijfel, onzekerheid en dergelijke meer. Wie een kind leert om dat te zien en te begrijpen bij zichzelf, leert een kind dit ook te herkennen en begrijpen bij een ander. Eens zover, kan het kind een start maken met er te leren mee omgaan.

Dat het tempo waarin iedereen dit aanleert verschillend is, spreekt vanzelf.

4 Ik met jou

Kinderen willen heel wat dingen samen doen. Ze zoeken elkaars gezelschap op en vinden dat prettig. Alleen moeten ze een evolutie doormaken in het *samen-spelen*. Ik schets kort de evolutie:

4.1 De ontwikkeling van het *samen-gevoel*

Ik geef kort het meest kenmerkende voor de kleuterschool en de drie graden van het lager onderwijs.

kleuters	<ul style="list-style-type: none">- ieder speelt voor zich- wel interesse voor wat de ander doet
eerste graad	<ul style="list-style-type: none">- beperkt sociaal inzicht- geen besef dat de ander zijn wereld anders ziet dan hijzelf- rechtstreeks verband tussen waarneming en gevoel- inzicht verwerven in relationele wetmatigheden- jongens en meisjes door elkaar- ruzies opgelost via vergeldingsprincipe
tweede graad	<ul style="list-style-type: none">- erbij horen- leeftijdgenoten zeer belangrijk- groepsnorm belangrijk- jongens & meisjes apart- etiketten- ruzies kunnen uitgepraat worden
derde graad	<ul style="list-style-type: none">- kleinere groepjes- kliekvorming- jongens en meisjes apart- ruzies kunnen uitgepraat worden

4.2 Ik met jou

We situeren ons nu in het rechter kwadrant. Kinderen hebben hun eigen karakter. De één is meer een schildpad, de ander een uil en nog een ander een leeuw. Dit is trouwens ook bij volwassenen zo. Een goede relationele opvoeding staat er voor in dat kinderen enerzijds hun dominante trekken leren onderkennen, en anderzijds vlot leren overschakelen naar een ander patroon:

- een leider moet ook durven hulp vragen,
- iemand die graag naar anderen opkijkt moet ook eens op het voorplan durven staan,
- een genietter moet ook eens durven zorgen,

maar ook:

- een leider moet ook durven zorgen,
- een volger moet ook kunnen genieten

en dergelijke meer.

5 Ik tegen jou

In relaties kan er heel wat mislopen. Mensen kunnen in conflict liggen, mensen kunnen elkaar niet aanvaarden, ... Ze hebben een gemene deler: elke aanval lokt een tegenaanval uit.

Of die tegenaanval er openlijk komt, hangt van persoon tot persoon af. Dit wordt mede veroorzaakt door het feit dat veel mensen agressiviteit met assertiviteit verwarren. Wie assertief is, kan om met conflicten. Wie agressief is niet. Bij conflicten gaat het steeds om grensgevechten: de ander komt op jouw terrein. Dit wordt niet altijd getolereerd.

Een goede relationele opvoeding maakt conflicten hanteerbaar: kinderen krijgen enerzijds strategieën aangereikt om conflicten te vermijden, maar leren anderzijds met bestaande conflicten op een goede manier om te gaan.

Belangrijk is wel dat kinderen leren bestaande conflicten te herkennen en er niet van weg te lopen. Elk onopgelost conflict blijft een conflict. De leerkracht kan daarbij een belangrijk model zijn.